

AGNIESZKA KOZIŃSKA
Narodowy Instytut Onkologii –
Państwowy Instytut Badawczy
w Warszawie
ORCID: 0000-0003-2650-7881

Alkoholizm jako problem społeczny w świetle kilku poufnych sprawozdań przygotowanych na posiedzenie Biura Politycznego KC PZPR, 28 lipca 1987 r.

Alcoholism as a social problem in the light of several confidential reports prepared for the meeting of the Politburo of the Central Committee of the Polish United Workers' Party, July 28, 1987.

Summary

Alcohol abuse was one of the most serious social problems in Poland, mainly throughout the period of the People's Republic of Poland. It caused a threat of social pathologies and was a significant criminogenic factor. Therefore, the activities of the authorities were aimed not only at prosecuting and punishing crimes committed under the influence of alcohol, but also at their prevention. Confidential reports prepared for the government outlined the scale of the problem and proposals for improvement.

Słowa kluczowe: alkoholizm, patologia społeczna, PRL

Keywords: alcoholism, social pathology, the People's Republic of Poland

Temat alkoholizmu na ziemiach polskich, szeroko omawiany przez współczesnych badaczy różnych dziedzin¹, znalazł się również w kręgu zainteresowań specjalistów już w XIX w., wpisując się w ogólnostanowiową dyskusję na temat alkoholizmu². Opisy suto zakrapianych imprez w pałacach i dworach czy wizyt w karczmach często pojawiały się na łamach rodzimych utworów literackich. Pijaństwo dotykało każdą grupę społeczną, choć największą uwagę poświęcano warstwom najuboższym, często tłumacząc nałóg biedą i brakiem perspektyw. Dużą obawę lekarzy, działaczy społecznych i wychowawców budziło nadużywanie alkoholu przez dzieci i młodzież, które postrzegane były jako wartość narodu i jego przyszłość w odbudowie nowego, niepodległego państwa.

W nurt walki z alkoholizmem zaangażowano m.in. prasę, która eksponowała znaczenie działań na rzecz poprawy warunków bytowych, edukacji i szerzenia oświaty. Do pism w całości poświęconych tej problematyce należały m.in. miesięcznik „Trzeźwość” (organ Polskiego Towarzystwa Walki z Alkoholizmem „Trzeźwość”), miesięcznik (później kwartalnik) „Świt” (organ Katolickiego Związku Abstynentów Polskiej Ligi Przeciwalkoholowej, Polskiego Związku Księża Abstynentów) oraz „Przyszłość. Miesięcznik poświęcony sprawom zupełnej wstrzemięźliwości” (organ Towarzystwa Zupełnej Wstrzemięźliwości od Napojów Alkoholowych). Na łamach czasopism obok publicystyki czy doniesień medycznych ukazywały się sprawozdania z prac w walce z alkoholizmem, propagowanie alkoholologii jako dziedziny medycyny, felietony, ogłoszenia czy utwory literackie.

Coraz częściej alkoholizm określano „największym wrogiem ludzkości i źródłem cierpień całych pokoleń” i uważano, że stanowisko lekarzy powinno być wobec tego problemu bezwzględne³.

¹ Np. J. Moskalewicz, *Polityka społeczna wobec alkoholu w Polsce w latach 1944–1982*, Warszawa 1998; T. Szarota, *Życie codzienne w Peerelu – propozycja badawcza, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały”* 1995, nr 1; K. Kosiński, *Historia pijaństwa w PRL*, Warszawa 2008; M. Paciorek, *Problematyka alkoholizmu wśród dzieci szkół powszechnych w polskim czasopiśmiennictwie medycznym w latach 1923–1938*, „Medycyna Nowożytna. Studia nad Kulturą Medyczną” 2003, t. 10, z. 1/2, s. 197–219; A. Bołdyrew, *Pijaństwo i alkoholizm w piśmiennictwie Królestwa Polskiego w XIX i na początku XX wieku*, Łódź 2019; S. Batawia, *Społeczne skutki nałogowego alkoholizmu. W świetle badań środowiskowych 100 rodzin nałogowych alkoholików*, Warszawa 1951.

² Pierwsza polska rozprawa naukowa na temat pijaństwa ukazała się w Wilnie w 1818 r. autorstwa lekarza Jakuba Szymkiewicza, *Dzieło o pijaństwie*, kolejna praca Fryderyka Hechela *O pijaństwie, o jego szkodliwych skutkach i o środkach zapobieżenia onemu*, wydana została w Krakowie w 1844 r.

³ W. Chodźko, *Zadania lekarza praktyka w dziedzinie psychiatrii*. Referat na II Zjeździe Lekarzy Prowincjonalnych Królestwa Polskiego w Lublinie, 2 czerwca 1914 r. za A. Bołdyrew, *Pijaństwo i alkoholizm w piśmiennictwie Królestwa Polskiego w XIX i na początku XX wieku*, Łódź 2019, s. 144.

Równoległe z pracą higienistów i lekarzy zaangażowanych w walkę z alkoholizmem prowadzona była działalność różnych stowarzyszeń, kół i organizacji abstynenckich, w tym także kobiecych. Były to m.in. Liga Przeciwalkoholowa, Koło Lekarzy Abstynentów, Katolicki Związek Abstynentów, Polski Związek Księży Abstynentów czy Abstynencka Liga Kolejowców. Zrzeszały one działaczy społecznych i lekarzy propagujących styl życia wolny od alkoholu, kładący nacisk na szeroką oświatę, pomoc alkoholikom i ich rodzinom czy opiekę nad dziećmi. Obok działalności społeczników dużą rolę odgrywała działalność samorządów, w tym samorządów miejskich.

Na rozwój alkoholizmu wpływ miał również łatwy dostęp do napojów procentowych. W 1924 r. powstał Polski Monopol Spirytusowy, który dysponował wyłącznym prawem do zakupu i sprzedaży spirytusu, wódki i denaturatu. Należy jednak zauważyć, że w dalszym ciągu działały prywatne gorzelnie, fabryki spirytusu przemysłowego i zakłady rektyfikacyjne. Zyski, jakie wpłynęły do Skarbu Państwa w 1928/1929 r., wyniosły 433 mln zł tytułem dochodu z Monopolu Spirytusowego, 4,5 mln podatku od wina; 11,437 tys. zł podatku od piwa⁴. Warto zatem podkreślić tę sytuację. Z jednej strony ówczesne władze państwowe uznawały potrzebę walki z alkoholizmem, z drugiej zaś wpływy do budżetu oraz zyski z przemysłu alkoholowego skutecznie ją hamowały.

Problem alkoholizmu pojawiał się w wielu publikacjach, m.in. Jana Szymańskiego⁵, Marcina Kacprzaka⁶ czy Witolda Chodźki⁷ (np. artykuły w czasopiśmie „Trzeźwość”), w których przedstawiano zjawisko rozprzestrzeniania się alkoholizmu, rozpijania dzieci i młodzieży, a nawet pijaństwa kobiet.

Pracę wielu środowisk na rzecz zwalczania alkoholizmu miały wesprzeć akty prawne. Pierwszą ustawę regulującą sprzedaż i konsumpcję alkoholu wprowadzono 23 kwietnia 1920 r.⁸ i uzupełniono ją w 1931 r.⁹ o regulacje dotyczące m.in. przestrzegania trzeźwości

⁴ M. Skiba, *Alkoholizm jako zagadnienie gospodarcze w Polsce*, Lwów 1932, s. 49–50.

⁵ Jan Szymański (1881–1953) – działacz przeciwalkoholowy, redaktor miesięcznika „Trzeźwość” i kwartalnika „Walka z alkoholizmem”, autor publikacji m.in. nt. alkoholizmu, zaangażowany w tworzenie ustawy przeciwalkoholowej z 23 kwietnia 1920 r.

⁶ J. Szymański, *Alkoholizm a dziecko i młodzież*, Warszawa 1926; M. Kacprzak, *Pić czy nie pić*, Warszawa 1930.

⁷ W. Chodźko, *Przemówienie na uroczystości zamknięcia Kursu Alkoholologii w P. Szkole Higieny*, „Trzeźwość” 1934, nr 1–3.

⁸ Dz.U. z 1920 r. nr 37, Ustawa o ograniczeniach sprzedaży napojów alkoholowych.

⁹ Dz.U. z 1931 r. nr 51, Ustawa o ograniczeniach sprzedaży, podawaniu i spożyciu napojów alkoholowych.

w pracy. Nie wpłynęły one jednak znacząco na ograniczenie tego zjawiska w II Rzeczypospolitej.

Po wojnie problem pijaństwa i alkoholizmu (oba te terminy rozróżniano¹⁰) pojawiał się z różnym nasileniem. Zyski ze sprzedaży alkoholu stanowiły znaczną część rządowego budżetu (w 1945 r. przychód z wyrobów procentowych wyniósł 2,3 mld zł, a w 1947 r. były to już 43 mld), dlatego walka z problemem alkoholowym była nieskuteczna. Do reaktywacji przedwojennego Państwowego Monopolu Spirytusowego doszło 15 listopada 1944 r. dekretem PKWN. Władza zyskała jeden z ważniejszych instrumentów polityki gospodarczej, a likwidacja wolnego rynku oprócz konsekwencji gospodarczych pociągnęła za sobą brak wolnorynkowej kultury masowej¹¹.

W następnych dekadach kwoty, jakie wpływały do budżetu państwa ze sprzedaży alkoholu, były wysokie i wciąż wzrastały. Dla przykładu w 1955 r. wynosiły niecałe 21 mld zł¹², by w 1968 r. przekroczyć 40 mld zł¹³, dochodząc w 1978 r. do ponad 140 mld zł¹⁴, z kolei w 1980 r. do kwoty 195,1 mld zł¹⁵. Trunkiem wypijanym w największych ilościach była wódka, ale do popularnych napojów należały także wino i piwo oraz nielegalnie produkowany bimbler. Alkohol spożywano przy każdej okazji, bez względu na to, czy miała ona charakter prywatny czy oficjalny. Wśród nadużywających alkoholu dominowali mężczyźni, jednak problem ten nie omijał też kobiet oraz osób nieletnich.

Na zjawisko szerzenia się pijaństwa wśród dzieci i młodzieży zwracano szczególną uwagę – złe wzorce wyniesione z domu, z otoczenia rówieśników, starszych kolegów z pracy itp. skutkowały popadaniem w nałóg młodego człowieka. Wiek inicjacji alkoholowej młodych ludzi stale się obniżał (w latach 70. wg szacunków Społecznego Komitetu Przeciwalkoholowego połowa młodzieży w wieku 14 lat piła alkohol mniej lub bardziej regularnie, a w grupie 15–18-latków odsetek ten wynosił aż 80%)¹⁶. Oprócz skutków ubocznych wywołanych przez alkohol pijana młodzież nie pasowała do sylwetki zetempowca, czyli „człowieka silnego siłą wielkiej idei, uzbrojonego w wiedzę, wyzwolonego z przesądów i zabobonów, aktywnego w życiu, gotowego do pięknych zrywów

¹⁰ Pijaństwo – konsumpcja alkoholu w dużych dawkach jednorazowych; alkoholizm – uzależnienie wymagające terapii, za K. Kosiński, *Historia pijaństwa w czasach PRL*, Warszawa 2008, s. 7.

¹¹ Ibidem, s. 650.

¹² Za: K. Kosiński, op. cit., s. 47.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Ibidem, s. 47.

¹⁶ Ibidem, s. 226.

w pracy, szlachetnego w uczuciach, umiejącego łączyć sprawy osobiste z interesem ogółu”¹⁷, która była propagowana w badanym okresie.

Społeczne przyzwolenie na picie młodzieży, tolerancja wobec „pijaków” w przestrzeni publicznej, a także łatwa dostępność do alkoholu utrudniały czy nawet uniemożliwiały skuteczną walkę. Przyczyn takiego stanu rzeczy mogło być co najmniej kilka. Przez wiele lat propaganda PRL obwiniała przedwojenny model picia, w którym to bogaci rozpijali *lud pracujący*. W socjalizmie, gdzie każdy, kto chciał pracować, miał pracę, liczba pijących wcale nie malała, a działania, jakie podejmowano w celu zapobiegania i zwalczania pijaństwa, były niewystarczające. Spożycie alkoholu w PRL stale rosło, w 1951 r. przypadało 2,8 litra czystego spirytusu na statystycznego Polaka (dla przykładu w 1938 r. było to 1,5 l), a w 1956 r. wzrosło do 3,2 l¹⁸. Tendencja wzrostowa utrzymywała się przez dekadę lat 60. (w 1960 r. wynosiło 3,8 l, a w 1970 r. już 5,1 l). Lata 70. cechowało najszybsze tempo wzrostu spożycia (pod koniec było to ok. 8,6 l), by na początku lat 80. odnotować spadek do 6,4 l na statystycznego obywatela (nie wliczono jednak produkowanego na niespotykaną skalę bimbru). Od 1984 r. spożycie zaczęło ponownie wzrastać, osiągając w 1988 r. wartość ok. 7,4 l na osobę¹⁹.

Profesor Antoni Kępiński, lekarz psychiatra, opisał typ picia Polaków jako „heroiczny i samobójczy (...). Zaczyna się np. od „jednego” dla towarzystwa, a kończy się na heroiczno-samobójczym piciu na umór”²⁰. Pod tym względem Polacy przejęli wzorce obyczajów partyjnych z ZSRR. Sowieci bardzo chętnie narzucali w krajach demokracji ludowej swój styl życia – wstrzemięźliwość od alkoholu kojarzona była z burżuazyjną postawą. Upijanie się, nawet do nieprzytomności, często było spotykane także na szczytach władzy i postrzegano je jako wyznacznik dobrej zabawy. Profesor Kępiński zwrócił też uwagę na jeden z motywów polskiego picia – nudę, u której podstaw znajduje się negatywne nastawienie do tego, co nas otacza”²¹, oraz ustrój socjalistyczny, który stara się eliminować „znaczenie pieniądza jako czynnika regulującego życie ludzkie”²². Zamiast posługiwać się tradycyjną, pieniężną formą zapłaty podczas załatwiania różnych spraw, można było załatwić je przy butelce wódki, alkohol wykorzystywano także

¹⁷ K. Mikulska, *Walka z pijaństwem wśród młodzieży*, Warszawa 1955, s. 5.

¹⁸ Za K. Kosiński, op. cit., s. 231.

¹⁹ Ibidem, s. 232–233.

²⁰ A. Kępiński, *Rytm życia*, Kraków 1973, s. 206.

²¹ Ibidem, s. 210.

²² Ibidem.

jako środek płatniczy, wręczając w podziękowaniu lub kupując w dużych ilościach na zapas.

O „bakcyłu nudy” jako braku pomysłu i możliwości spędzania wolnego czasu wspominali także działacze, m.in. S. Akoliński, zajmujący się na co dzień problemem pijaństwa i alkoholizmu. Dla mieszkańców hoteli robotniczych, internatów, małych miast czy wsi nie było często żadnej alternatywy na wolne popołudnia niż wspólne biesiadowanie przy kieliszku wódki. Niemałą rolę w szerzeniu się alkoholizmu odegrały także błędne założenia polityki społecznej na początku kształtowania się nowego ustroju.

Intensywna urbanizacja i szybki rozwój aglomeracji miejskich w latach powojennych spowodował migracje ze wsi do miast, podejmowane głównie przez młodych ludzi. Zamieszkiwali oni hotele robotnicze, gdzie następowała integracja mieszkańców z różnych środowisk, w różnym wieku i o różnych doświadczeniach. Oderwani od środowiska rodzinnego młodzi przejmowali styl bycia starszych kolegów, włączając w to kulturę picia²³. Nową grupę społeczną stanowili tzw. chłoporobotnicy, dojeżdżający do pracy i uprawiający jednocześnie ziemię. Dostrzegalne były różnice (które potem się zacierały) w spożywaniu alkoholu w mieście i na wsi, gdzie pracę i odpoczynek wyznaczały pory roku i prace z nimi związane oraz hodowla zwierząt, wymagająca codziennego zaangażowania od świtu do zmierzchu oraz w święta i w czasie uroczystości rodzinnych²⁴.

Społeczne skutki alkoholizmu miały wpływ na rozpad życia rodzinnego (w tym zaniedbywanie i zły wpływ na nieletnich²⁵), pogorszenie sytuacji ekonomicznej i demoralizację otoczenia²⁶.

²³ Na temat alkoholizmu wśród robotników pisał np. T. Michalczyk w publikacji *Wzory społeczno-kulturowe a zjawisko pijaństwa i alkoholizmu w środowisku robotniczym. Studium badań przeprowadzonych w województwie opolskim*, Opole 1984.

²⁴ O przyczynach alkoholizmu na wsi pisała np. K. Gutkowska, *Przyczyny i rozmiar alkoholizmu w środowisku wiejskim*, Warszawa 1988, natomiast I. Łabudzka w publikacji *Zjawisko alkoholizmu na tle procesu urbanizacji. Studium monograficzne na przykładzie m. Pruszkowa*, Warszawa 1974, zwróciła uwagę na niektóre zjawiska alkoholizmu w powiązaniu z problemami urbanizacji.

²⁵ Definicja „nieletni” zawarta w art. 1 § 1 ustawy z dn. 26.10.1982. o postępowaniu w sprawach nieletnich obejmowała 3 kategorie osób: 1) zapobiegania i zwalczania demoralizacji w stosunku do osób, które nie ukończyły lat 18, 2) postępowanie w sprawach o czyny karalne – w stosunku do osób, które dopuściły się takiego czynu po ukończeniu 13 lat, ale nie ukończyły lat 17, 3) wykonywania środków wychowawczych lub poprawczych w stosunku do osób, względem których środki te zostały orzeczone, nie dłużej jednak niż do ukończenia przez te osoby lat 21. Dz.U. z 1982 r. nr 35, poz. 228.

²⁶ T. Kulisiewicz, *Społeczne skutki alkoholizmu*, z. I, Warszawa 1964, s. 39–40, IPN BU 3967/8.

Propaganda PRL skutecznie nawoływała kobiety do uczestnictwa w budowie socjalistycznej gospodarki, a liczba zatrudnionych kobiet zwiększała się na przestrzeni lat (np. w 1950 r. stanowiły 30,6% ogółu zatrudnionych, w 1970 r. – 39,4%, w 1980 r. – 43,5%, a w 1989 r. 46,7%²⁷). Wraz ze wzrostem pracujących zawodowo kobiet następowała zmiana w ich obyczajowości, w tym także w kulturze picia. W latach 80. zauważalnie wzrosła liczba kobiet nadużywających alkoholu; wśród ok. 5 mln alkoholików ok. 9–10% stanowiły kobiety²⁸ i liczba ta stale rosła.

Kolejnym problemem było pijaństwo w pracy, co przekładało się nie tylko na zagrożenie dla zdrowia i życia, ale także na absencje chorobowe, lekceważenie obowiązków oraz spadek jakości produkowanych towarów i świadczonych usług. Szacunkowe liczby nietrzeźwych pracowników w latach 60., 70. i 80. oscylowały wokół kilkuset tysięcy osób każdego dnia²⁹. Odnotowanych przypadków było znacznie mniej.

Alkohol jako czynnik kryminogeny często pojawiał się w milicyjnych statystykach – dotyczyło to m.in. przestępstw w miejscu pracy, przestępstw kryminalnych, naruszania porządku publicznego, wypadków drogowych, zagrożenia dla zdrowia psychicznego i fizycznego. Z tego powodu organa państwowe i społeczne, przy wsparciu całego społeczeństwa, miały aktywnie uczestniczyć w profilaktyce przeciwalkoholowej, a działania miały odbywać się na trzech szczeblach:

- 1) naczelne organa władzy i administracji państwowej, ze szczególną rolą Komisji do spraw Przeciwdziałania Alkoholizmowi przy Radzie Ministrów, organa terenowe, niektóre resorty, m.in. Ministerstwo Zdrowia i Opieki Społecznej;
- 2) organa ścigania, na czele z Milicją Obywatelską i prokuraturą;
- 3) organizacje społeczne, związki zawodowe oraz Kościół katolicki i inne związki wyznaniowe.

W okresie PRL z alkoholizmem próbowano walczyć różnymi metodami, poczynając od zakazów administracyjnych: ustawy z 27 kwietnia 1956 r.³⁰ wprowadzającej nowe lub zaostrzającej dotychczasowe przepisy, kolejnej ustawy z dn. 22 kwietnia 1959 r.³¹ o zwalczaniu niedozwolonego wyrobu spirytusu, uderzającą dodat-

²⁷ Za K. Kosiński, op. cit., s. 221.

²⁸ S. Akoliński *Utrzymuje się niekorzystna struktura spożycia alkoholu*, „Problemy Alkoholizmu” 1987, nr 9, s. 6.

²⁹ K. Kosiński, op. cit., s. 488.

³⁰ Dz.U. z 1956 r. nr 12, poz. 62, Ustawa o zwalczaniu alkoholizmu.

³¹ Dz.U. z 1959 r. nr 27, Ustawa o zwalczaniu niedozwolonego wyrobu spirytusu.

kowo w producentów bimbrow, aż po ustawę z 10 grudnia 1959 r.³² (zastępującą tę z 1956 r.) wprowadzającą kolejne regulacje. Ustawa z dn. 26.10.1982 r.³³ o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi była kolejną ustawą, która miała za zadanie ograniczyć spożycie alkoholu, przeciwdziałać skutkom jego spożywania oraz pomoc nadużywającym i uzależnionym, m.in. przez tworzenie warunków sprzyjających realizacji potrzeb, których zaspokajanie zastępuje potrzebę picia; działania wychowawcze i informacyjne, zmniejszenie produkcji alkoholu przeznaczonego na rynek krajowy; ograniczenie dostępności alkoholu (m.in. przez odpowiednie regulacje cenowe czy sprzedaż od godziny 13); pomoc osobom uzależnionym w zakresie leczenia i rehabilitacji oraz prewencję i usuwanie negatywnych skutków nadużywania alkoholu. W ustawie dodano artykuł o współpracy państwa z Kościołem katolickim i innymi grupami wyznaniowymi.

Działania podejmowane przez różne środowiska i instytucje na rzecz zmniejszenia spożycia alkoholu nie przynosiły jednak oczekiwanych efektów. Społeczny Komitet Przeciwalkoholowy, Kluby Anonimowych Alkoholików, organizacje społeczne, kościelne, lekarze, pedagodzy i społecznicy wszelkimi sposobami starali się dotrzeć do jak największej części społeczeństwa³⁴, przedstawiając skalę problemu czy wysuwając różne propozycje programów walki z alkoholizmem (przede wszystkim państwowy plan zmniejszenia produkcji i sprzedaży alkoholu)³⁵.

Restrykcyjne prawo nie radziło sobie z rzeczywistością i niewydolnym systemem. Z jednej strony próbowano ograniczyć spożywanie alkoholu, z drugiej – jak już wcześniej wspomniano, wpływy z jego produkcji stanowiły ważną część budżetu państwa. Stąd też walka z alkoholizmem była częstym tematem poruszonym przez władze.

Czy w państwie wszechobecnej kontroli, gdzie zysk ze sprzedaży alkoholu był ważną częścią budżetu, działania władz niewystarcza-

³² Dz.U. z 1959 r. nr 69, Ustawa o zwalczaniu alkoholizmu.

³³ Dz.U. z 1982 r. nr 35, Ustawa o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi.

³⁴ Na łamach prasy codziennej i specjalistycznej, np. „Problemy alkoholizmu”, „Alkoholizm i Narkomania”, akcje plakatowe w zakładach służby zdrowia, ulotki informacyjne itp.

³⁵ S. Akoliński, J.K. Falewicz, *Źródła patologii społecznej i problemy socjalizacji młodzieży*, Warszawa 1984; S. Akoliński, *Informator działacza przeciwalkoholowego*, Warszawa 1974; L. Frąckiewicz, *Alkoholizm w środowisku pracy*, Katowice 1989; B. Alapin, *Pięćset przypadków alkoholizmu u kobiet*, Warszawa 1968; M. Tołkan, *O program i plan skutecznej walki z alkoholizmem*, Kraków 1969; J. Łopuski, *Nauczyciel a walka z alkoholizmem*, Warszawa 1967.

jące, a informacje udostępniane społeczeństwu nie do końca zgodne z prawdą, walka z problemem alkoholizmu mogła przynieść rzeczywiste efekty? Czy poufne informacje na ten temat, przygotowane dla najwyższych władz w kraju, wpływały w jakikolwiek sposób na zmianę polityki w walce z pijaństwem?

Sprawozdania dla władz przedstawiały skalę pijaństwa, posiłkując się m.in. danymi z Głównego Urzędu Statystycznego, Ministerstwa Zdrowia i Opieki Społecznej, raportami MO oraz ocenami Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Społecznego Komitetu Przeciwalkoholowego. Każde z ministerstw miało być zaangażowane w zwalczanie alkoholizmu jako patologii społecznej.

Na posiedzenie Biura Politycznego KC PZPR w dniu 28 lipca 1987 r. zostały przygotowane tajne materiały nt. realizacji obowiązującej ustawy. Były to:

1. „Ocena realizacji ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi oraz proponowane kierunki działań na lata następne” przygotowana przez Sekretariat Komisji ds. Przeciwdziałania Alkoholizmowi przy Radzie Ministrów (opracowana na podstawie sprawozdań, raportów i organizacji społecznych, pod kier. Ireny Marcinek, Sekretarza Komisji);
2. „Stanowisko w sprawie realizacji ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi” przygotowane przez Wydział Społeczno-Prawny KC PZPR, opr. M. Wieczorkiewicz;
3. „Realizacja ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi w świetle materiałów Społecznego Komitetu Przeciwalkoholowego”, przygotowana przez Sekretarza Generalnego mgr. S. Akolińskiego. Ocena obejmowała lata 1985–1986, została oparta o oficjalne dane GUS i innych jednostek administracji państwowej³⁶.

W pierwszym z materiałów, podsumowujących 1986 r. (jako trzeci pełny rok obowiązywania ustawy), dokonano oceny aktualnej sytuacji w produkcji i spożyciu alkoholu (dane za 1986 r.), zwracając uwagę na widoczny wzrost produkcji napojów alkoholowych na rynek wewnętrzny i eksport – ze 179,5 mln l. w 1985 r. do 186 mln l. w 1986 r. oraz piwa z 1107 mln l w 1985 r. do 1150 l w 1986 r.³⁷. Zwrócono uwagę na wzrost zagrożeń zdrowotnych, społecznych i gospodarczych i podano szacunkową liczbę osób nadużywających alkoholu – określono ją

³⁶ IPN BU 0365/85, t. 3, s. 128 i nast.

³⁷ Wzrost spożycia na 1 mieszkańca wzrósł z 6,8l w 1985 r. do 6,9l w 1986 r. Z międzynarodowych statystyk wynikało, że spożycie alkoholu ogółem stawiało Polskę na 23.–24. miejscu na świecie, natomiast w spożyciu alkoholi mocnych na 3.–4. miejscu (dla przykładu w 1980 r. były to odpowiednio 19. i 1. miejsce).

wówczas na ok. 3–4 mln, z czego 900 tys. to społeczność uzależniona³⁸. Nadal niepokojącym zjawiskiem były wykroczenia na terenach zakładów pracy oraz skala produkcji nielegalnego bimbrow³⁹.

Alarmująca była w dalszym ciągu liczba ujawnionych przestępstw popełnionych przez sprawców pod wpływem alkoholu lub w stanie nietrzeźwym. Zgodnie z materiałami na 100% wszystkich przestępstw pod wpływem alkoholu dokonano: 74,2% zabójstw, 73,1% uszkodzeń ciała, 76,1% bójek, 87,2% przestępstw przeciwko funkcjonariuszom MO i organom państwowym, 75,2% gwałtów i 78,7% rozbojów. Ponadto odnotowano 2598 przestępstw drogowych spowodowanych przez nietrzeźwych kierowców (spadek o 6,2% w porównaniu z 1985 r.). Ogółem co czwarte przestępstwo popełniane było pod wpływem alkoholu⁴⁰.

Do działań zmniejszających spożycie alkoholu i wychowanie w trzeźwości – zgodnie z raportem – zaliczono dwukrotną podwyżkę cen napojów alkoholowych, dokonano również korekt cen importowanych alkoholi sprzedawanych w sieci Pewex, zwiększono liczbę kontroli przestrzegania trzeźwości pracowniczej oraz zwiększono inwestycje służbie zdrowia⁴¹.

Prokuratura i resort spraw wewnętrznych zintensyfikowały działania nadzoru nad wykorzystaniem przepisów prawnych dotyczących wychowania w trzeźwości i zapobiegania alkoholizmowi oraz wzrosła aktywność komisji terenowych ds. przeciwdziałania alkoholizmowi (m.in. przez opiniowanie lokalizacji punktów sprzedaży napojów alkoholowych). Działania w ramach Centralnego Programu Badawczo-Rozwojowego zorientowanego na zapobieganie skutkom alkoholo-

³⁸ W 1986 r. zanotowano wzrost liczby pacjentów poradni i oddziałów odwykowych, np. o 6 tys. wzrosła liczba dobrowolnych zgłoszeń ambulatoryjnych i wynosiła 86 107, w placówkach stacjonarnych w 1985 r. rejestrowano 24 022 przyjęć (w 1986 r. wzrost o 116), ale spadła liczba hospitalizowanych z psychozami alkoholowymi. IPN BU 0365/85, t. 3, s. 133.

³⁹ Ujawniono 7131 przestępstw niedozwolonego wyrobu spirytusu (spadek w porównaniu z 1985 r. o 48%). Niewielki spadek (1%) nastąpił wśród zatrzymanych osób nietrzeźwych w izbach wytrzeźwień (314 216) i w aresztach milicyjnych (o 5% – 171 761), IPN BU 0365/85, t. 3, s. 133–134.

⁴⁰ IPN BU 0365/85, t. 3, s. 134.

⁴¹ W 1986 r. oddano 500 łóżek psychiatrycznych i odwykowych oraz 555 miejsc w domach pomocy społecznej, 2 poradnie odwykowe, 72 mieszkania dla pracowników lecznictwa odwykowego. W 1986 r. lecznictwo odwykowe dysponowało 3374 łóżkami, funkcjonowało 438 poradni odwykowych, 5 oddziałów dziennych, 6 oddziałów nocnych, 2 hostele, 1 dom pomocy społecznej dla osób uzależnionych. Pomoc socjalną udzieleno ponad 22 755 członkom rodzin osób uzależnionych. Z powodu braków kadrowych w placówkach psychiatrycznych i lecznictwie odwykowym podjęto działania naprawcze, m.in. przez wyższe pensje, służbowe mieszkania czy większy dostęp do kształcenia specjalistów, IPN BU 0365/85, t. 3, s. 136–137.

lizmu i narkomanii oraz kościoła katolickiego i innych związków wyznaniowych miały ułatwić dotarcie do większej części społeczeństwa. Co więcej, dzięki inicjatywie lokalnych działaczy w PRL powstawało coraz więcej klubów abstynenckich. Niepowodzeniem zakończyła się jednak działalność oświatowo-informacyjna.

W planach na kolejne lata autorzy raportu wymieniali eliminację picia w pracy, intensyfikację działań służb porządkowych i organów ścigania, działalność organizacji społecznych, stopniową zmianę sposobu picia, zmniejszenie produkcji przy jednoczesnym wzroście cen alkoholu, większą dostępność do leczenia i rehabilitacji osób uzależnionych itd. Zwrócono również uwagę na niezbędne współdziałanie wszystkich organizacji na poszczególnych szczeblach i obejmujących swym zasięgiem daną grupę ludzi potrzebujących wsparcia, leczenia i rehabilitacji.

Dodatkowo w raporcie zawarto spostrzeżenie na temat ówczesnej sytuacji gospodarczej kraju, w której „istotną rolę w zmniejszeniu społecznego popytu odgrywały działania na rzecz równowagi pieniężno-rynkowej oraz stopniowego tworzenia rynku pracy, będące istotą II etapu reformy gospodarczej. Ich rezultatem mogło być stopniowe przesuwanie popytu w stronę dóbr materialnych, właściwe relacje cenowe oraz zdecydowane oddziaływanie na zmianę obyczajowości picia alkoholu”⁴².

W kolejnym sprawozdaniu: „Stanowisko w sprawie realizacji ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi”, poza podaniem danych statystycznych, zwrócono uwagę na brak konsekwencji w realizacji zobowiązań wynikających z ustawy o wychowaniu w trzeźwości oraz wyznaczonych kierunków działań.

Według autorów raportu źródła alkoholizmu w Polsce tkwiły głęboko w zakorzenionych zwyczajach, a problem pogłębiała powszechna dostępność, bimbrownictwo, spekulacyjny handel alkoholu oraz nieprzestrzeganie przez placówki handlowe i gastronomiczne ustawowych przepisów związanych ze sprzedażą i podawaniem napojów alkoholowych. W myśl proponowanej przez autorów kolejnej ustawy cena alkoholu powinna wzrastać w stosunku do wzrostu dochodów ludności, co mogłoby ograniczyć jego zakup. Zmiana struktury spożycia (napoje o niższej zawartości alkoholu) oraz rozszerzenie sprzedaży w mniejszych opakowaniach mogłyby także wpłynąć na zmniejszenie liczby nadużywających alkohol. Tolerancja dla nietrzeźwych w miejscu pracy czy zbyt mała baza lecznictwa odwykowego były jednymi

⁴² Ibidem, s. 147.

z wielu przyczyn bezskutecznej walki z problemem nadużywania alkoholu. Działania organów ścigania osób nietrzeźwych zakłócających spokój w przestrzeni publicznej oceniono jako niezadowolające, gdyż nie wpłynęły na ograniczenie tego zjawiska. Zatem teza, że w ustroju socjalistycznym nie ma alkoholizmu, bo zlikwidowane zostały jego główne przyczyny: bezrobocie, ciężkie warunki i głód, była błędna.

Propozycje i wnioski wysunięte w raporcie to głównie: ograniczenie produkcji i sprzedaży napojów alkoholowych, utworzenie stref wolnych od alkoholu w lokalach gastronomicznych, miejscowościach wczasowych i uzdrowiskowych, wokół masowych imprez, na ulicach i w parkach, a także eliminowanie z przestrzeni publicznej osób nietrzeźwych, zwalczanie nielegalnej produkcji i handlu alkoholem oraz bezwzględne egzekwowanie trzeźwości w miejscu pracy. Autorzy proponowali, aby większą uwagę zwrócić na sposób wykorzystania środków z Centralnego Funduszu Przeciwalkoholowego (np. większą kwotę przeznaczyć na funkcjonowanie Klubów Prasy i Książki, które spełniały ważną rolę, zwłaszcza w środowiskach wiejskich, gdzie często były jedynymi ośrodkami życia kulturalnego), a wielostronnym działaniom na rzecz walki z alkoholizmem towarzyszyć powinna intensywne akcja propagandowa prowadzona przez media.

Stanisław Akoliński⁴³ ze Społecznego Komitetu Przeciwalkoholowego zwrócił uwagę na fakt, że dotychczasowe pozytywne działania ogólnokrajowe w walce z alkoholizmem były w dalszym ciągu zbyt małe w porównaniu ze skalą tego zjawiska⁴⁴. Podkreślił także, iż nastąpił wyraźny wzrost liczby kobiet mających problem z alkoholem⁴⁵. Walka z alkoholizmem nie mogła być skuteczna, jeśli w dalszym ciągu był on łatwo dostępny i stanowił znaczący wpływ do budżetu państwa⁴⁶.

Pogłębianie się problemu miało związek z niestabilną sytuacją społeczno-gospodarczą (utrzymująca się inflacja, wzrost cen, nieopła-

⁴³ Stanisław Akoliński – działacz przeciwalkoholowy, sekretarz generalny Społecznego Komitetu Przeciwalkoholowego.

⁴⁴ Do oficjalnych statystyk spożycia rejestrowanego przez GUS (przedstawionych w pierwszym raporcie) należy dodać ok. 20% (wg szacunku MZiOS) spożycie bimbrowa i wina domowego. Kolejne 5% to alkohol kradziony w trakcie produkcji, przerobu, oraz denaturat i inne płyny zawierające alkohol. IPN BU 0365/85, t. 3, s. 161.

⁴⁵ Na ok. 5 mln osób nadużywających (1 mln alkoholicy, 4 mln pijacy) 90% stanowią mężczyźni, 10% kobiety. W większości dotyczy to ludzi młodych (uczących się, pracujących czy zakładających rodziny), problem ten stwarza zagrożenie zdrowotne, społeczne czy w gospodarce narodowej. IPN BU 0365/85, t. 3, s. 161.

⁴⁶ Dane na koniec 1985 r., samych punktów sprzedaży alkoholu pow. 4,5% było 26. 970 i 44 300 punktów z alkoholami do 4,3%. W 1986 r. łączna kwota przeznaczona na zakup alkoholu wyniosła 828,8 mld zł oraz 131,7 mln dolarów USA, a kwota, która wpłynęła z tego tytułu do budżetu państwa, wyniosła w 1986 r. 17,05 %. IPN BU 0365/85, t. 3, s. 162.

calność oszczędzania), brakiem perspektyw na własne mieszkanie, chaosem w systemie zarządzania i budżetowania, w organizacji pracy, w oświacie. Brak pomysłu na działalność kulturalno-oświatową skierowaną do dzieci i młodzieży oraz wieloletniego programu polityki społecznej uniemożliwiał skuteczne działania w eliminowaniu zjawiska, określanego jako patologia społeczna. Obowiązującej wówczas ustawie przeciwdziałania alkoholizmowi wystawiono w sprawozdaniu ocenę niedostateczną, gdyż zjawisko alkoholizmu rozprzestrzeniało się w społeczeństwie, a narzędzia albo nie spełniały swojej roli, albo były niewystarczające.

W materiałach zaproponowano więc działania krótko- i długoterminowe, przede wszystkim w zakresie budżetowania i sprzedaży rynkowej alkoholu, zmiany kultury picia. W zakresie bieżących działań był to przede wszystkim nacisk na profilaktykę i oświatę, gdzie znacząca rola przypadałaby mediom, przestrzeganie i egzekwowanie postanowień obowiązującej ustawy oraz brak tolerancji na obecność nietrzeźwych w przestrzeni publicznej, w tym również osób pełniących oficjalne funkcje.

W raportach, które przygotowano na posiedzenie Biura Politycznego KC PZPR 28 lipca 1987 r., zwrócono przede wszystkim uwagę na wpływ alkoholu na życie osób oraz ich otoczenie. Powszechnie jest, że alkohol często doprowadza do rozpadu rodziny, a dzieci wychowujące się w rodzinach dysfunkcyjnych nierzadko powielają model życia wyniesiony z domu. Liczba nadużywających alkohol wśród dzieci i młodzieży systematycznie rosła, co przekładało się także na stan zdrowotny przyszłych dorosłych obywateli kraju. Brak świadomości i skutecznych narzędzi, które zapobiegałyby picciu alkoholu przez kobiety w ciąży, powodowało wzrost urodzeń dzieci z niepełnosprawnością. Do tego dochodziła niewystarczająca ilość funduszy i niewydolność systemu leczenia, a także brak „sprawnego leczenia przymusowego, gdzie okres od złożenia odpowiedniego wniosku w lokalnej komisji do wydania postanowienia przez sąd sięga niekiedy 2 lat”. Autorzy raportów kładli nacisk na realne, a nie pozorne, w wykonaniu władzy, działania zapobiegawcze, zmiany w ustawodawstwie przeciwalkoholowym i ich przestrzeganie oraz zwracali uwagę na bieżące problemy w gospodarce narodowej.

Skala problemu alkoholizmu w kraju była niejednokrotnie tematem omawianym na najwyższych szczeblach władzy. W lutym 1986 r. sekretarz KC i jednocześnie przewodniczący Komisji Prawa i Przeważności KC gen. Józef Baryła w wywiadzie dla „Trybuny Ludu”

mówił „walka z patologią jest (...) w istocie walką klasową, wyraża bowiem robotnicze ideały i interesy”⁴⁷. Zgodnie z jego stanowiskiem socjalizm w przeciwieństwie do kapitalizmu dba o obywateli, zapewniając im pracę i godną egzystencję, w ten sposób odciągając ich od patologii społecznej.

Rzeczywistość wyglądała jednak inaczej. Polacy z braku dostępności towarów i usług, na które mogliby przeznaczyć pieniądze, wydawali je na alkohol. Z jednej strony rosła liczba alkoholików, a z drugiej – nie było narzędzi, które by temu zapobiegały. Wszelkie plany i decyzje władz w zakresie zwalczania alkoholizmu wydawały się oderwane od życia i niepoparte przez społeczeństwo. Programy profilaktyki przeciwalkoholowej powinny były trafiać na odpowiedni grunt, niezbędny do ich realizacji. Na tej płaszczyźnie pojawiały się problemy związane m.in. z niedostatecznymi środkami przeznaczonymi na ten cel, zbyt małą akcją informacyjną czy uwarunkowaniami kulturowymi.

Kultura była czynnikiem mającym zdecydowany wpływ na nieskuteczność walki z nadużywaniem alkoholu. Człowiek pijący w pracy, leżący na chodniku, w parku czy upijający się do nieprzytomności na uroczystościach rodzinnych wpisywał się w ogólny krajobraz tamtych czasów i nie dziwił nikogo. Alkoholizm był także szeroko ukazywany na małych i dużych ekranach, a pijaństwo nie zawsze przedstawione w sposób negatywny. Zaniepokojony Waclaw Lang⁴⁸ z Naczelnego Zarządu Kinematografii skomentował film „Tanie pieniądze” w następujący sposób: „(...) Moje zastrzeżenia budzi wymowa filmu, jego wartość poznawcza i wychowawcza. Co potencjalnemu widzowi rzuci się w oczy, co zapamięta on po obejrzeniu filmu? Pijaństwo i bijatykę (...). Bohaterowie filmu to nie margines społeczny, to «zwyczajna» grupa robotników. Ich zachowanie nie jest poddane jakiemś osądowi, nie jest potępione, nie spotyka się z jakimś pozytywnym działaniem. Ot piją i biją się w ramach mało zrozumiałej akcji. Nasuwają się następujące pytania: czy i komu potrzebne są takie filmy? Co one mają dać społeczeństwu, jakie wartości mają w nich utrwaląć? – czy takie filmy mogą pomóc Rządowi w walce z istniejącymi w Polsce schorzeniami społecznymi? (...) Dlaczego toleruje się w filmach sceny przedstawiające kierowców, którzy po spożyciu alkoholu «normalnie» prowadzą samochód, czy podczas prowadzenia

⁴⁷ Za K. Kosiński, op. cit., s. 265.

⁴⁸ Pułkownik Waclaw Lang – przedstawiciel MON przy Naczelnym Zarządzie Kinematografii.

piją alkohol? To tylko jeden z przykładów «wychowawczej» wymowy filmów»⁴⁹.

Działania państwa kontrastowały z propagandą masowego przekazu, a społeczeństwo nie otrzymywało jednoznacznego stanowiska w sprawie stosunku rządzących do problemu.

Zaprezentowane powyżej sprawozdania dają obraz skali problemu, jakim były alkoholizm i pijaństwo w okresie PRL, mnogość podejmowanych działań, które miały na celu zmniejszenie tych zjawisk, świadczy o świadomości ludzi zaangażowanych w ten proces i niewystarczające działania władz. Mimo to zapobieganie i eliminacja spożycia alkoholu sprawdzały się tylko na papierze – w rzeczywistości alkohol stanowił bardzo ważny dodatek do codzienności dla wielu członków polskiego społeczeństwa. Dodatkowo władza, która miała za zadanie walczyć z szerzeniem się pijaństwa i przestrzeganiem prawa, bardzo często to prawo łamała, wpływając demoralizująco na społeczeństwo. Obywatele dostawali więc sprzeczne informacje – z jednej strony powstawały nowe ustawy mające na celu ograniczenie spożycia alkoholu, z drugiej – wszelkie akcje edukacyjne pozostawały w sferze abstrakcji. Można więc wysnuć wniosek, że w PRL panowała „kultura picia”, a alkoholizm i pijaństwo pozostawały jednymi z najpoważniejszych problemów, z którymi borykało się społeczeństwo.

Bibliografia

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej

IPN BU 3967/8.

IPN BU 0365/85, t. 3.

IPN BU 0809/16 t. 2.

Akty prawne

Dz.U. z 1920 r., nr 37, Ustawa o ograniczeniach sprzedaży napojów alkoholowych.

Dz.U. z 1931 r., nr 51, Ustawa o ograniczeniach sprzedaży, podawaniu i spożyciu napojów alkoholowych.

Dz.U. z 1956 r. nr 12, poz. 62, Ustawa o zwalczaniu alkoholizmu.

Dz.U. z 1959 r. nr 27, Ustawa o zwalczaniu niedozwolonego wyrobu spirytusu.

⁴⁹ W. Lang, Naczelny Zarząd Kinematografii Min. Kultury i Sztuki, *List do W-ce Ministra Spraw Wewnętrznych gen. dyw. dr hab. Lucjana Czubińskiego w sprawie kolaudacji filmu „Tanie pieniądze”*, Warszawa 31.10.1985 r., IPN BU 0809/16, t. 2, s. 79–80.

Dz.U. z 1959 r. nr 69, Ustawa o zwalczaniu alkoholizmu.

Dz.U. z 1982 r. nr 35, Ustawa o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi.

Czasopisma

„Alkoholizm i narkomania”.

„Świt” 1936–1937.

„Trzeźwość” 1934.

„Problemy alkoholizmu” 1987.

Strony internetowe

www.isap.sejm.gov.pl.

www.polona.pl.

Publikacje

Akoliński S., *Informator działacza przeciwalkoholowego*, Warszawa 1974.

Akoliński S., Falewicz J.K., *Źródła patologii społecznej i problemy socjalizacji młodzieży*, Warszawa 1984.

Ałapin B., *Pięćset przypadków alkoholizmu u kobiet*, Warszawa 1968.

Batawia S., *Společne skutki nałogowego alkoholizmu. W świetle badań środowiskowych 100 rodzin nałogowych alkoholików*, Warszawa 1951.

Bołdyrew A., *Pijaństwo i alkoholizm w piśmiennictwie Królestwa Polskiego w XIX i na początku XX wieku*, Łódź 2019.

Frąckiewicz L., *Alkoholizm w środowisku pracy*, Katowice 1989.

Gutkowska K., *Przyczyny i rozmiar alkoholizmu w środowisku wiejskim*, Warszawa 1988.

Kacprzak M., *Pić czy nie pić*, Warszawa 1930.

Kępiński A., *Rytm życia*, Kraków 1973.

Kosiński K., *Historia pijaństwa w PRL*, Warszawa 2008.

Kulisiewicz T., *Společne skutki alkoholizmu*, z. I, Warszawa 1964.

Łabudzka I., *Zjawisko alkoholizmu na tle procesu urbanizacji. Studium monograficzne na przykładzie m. Pruszkowa*, Warszawa 1974.

Łopuski J., *Nauczyciel a walka z alkoholizmem*, Warszawa 1967.

Michalczyk T., *Wzory społeczno-kulturowe a zjawisko pijaństwa i alkoholizmu w środowisku robotniczym. Studium badań przeprowadzonych w województwie opolskim*, Opole 1984.

Mikulska K., *Walka z pijaństwem wśród młodzieży*, Warszawa 1955.

- Moskalewicz J., *Polityka społeczna wobec alkoholu w Polsce w latach 1944–1982*, Warszawa 1998.
- Paciorek M., *Problematyka alkoholizmu wśród dzieci szkół powszechnych w polskim czasopiśmiennictwie medycznym w latach 1923–1938*, „Medycyna Nowożytna. Studia nad Kulturą Medyczną” 2003.
- Skiba M., *Alkoholizm jako zagadnienie gospodarcze w Polsce*, Lwów 1932.
- Szymański J., *Alkoholizm a dziecko i młodzież*, Warszawa 1926.
- Szymkiewicz J., *Dzieło o pijaństwie*, Wilno 1818.
- Tołkan M., *O program i plan skutecznej walki z alkoholizmem*, Kraków 1969.
- Szarota T., *Życie codzienne w Peerel – propozycja badawcza*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały” 1995, nr 1.